

ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Долинська Любов Михайлівна

викладач вищої категорії

Мукачівського кооперативного торговельно-економічного коледжу
вул. Ярослава Мудрого, 40, Мукачево, Закарпатська область, Україна

У статті досліджено творчість неординарних поетес, котрі відзначаються силою характеру, жінок, які свідомо зрелися власних інтересів заради служіння країні та суспільству, мали чітку мету, тож не втратили силу здійснити свої творчі задуми. Леся Українка та Олена Теліга – справжні борці з високою мораллю, чіткою громадянською позицією та національною самоповагою. Їхні вірші є вагомим внеском у скарбницю громадсько-політичної лірики української літератури. 2021 рік – ювілейний, українська спільнота відзначатиме 150 років з дня народження Лесі Українки – безкомпромісної людини, громадянки, письменниці, на долю якої випали значні випробування: тридцятилітня війна з хворобою, переслідування членів родини, їхнє ув'язнення та знищення. Проте, це особистість, на котру рівнятиметься ще не одне покоління справжніх українців – тих, хто до глибини душі та «глибини кишені», як казав відомий меценат Євген Чикаленко, любить Україну. Сучасність виплекала дуже толерантних людей, але іноді це межує з слабовольністю. Чого тільки вартує девіз її життя: «Убий – не здамся!», а псевдонім, співзвучний з другим іменем Михайла Драгоманова – яскраво підкреслює національну приналежність особи, що не готова йти на компроміс із ворогом. Подібною є позиція Олени Теліги, яка не боялася відстоювати честь рідної мови, адже саме мова є маркером національної ідентичності, бо народний костюм може вдягти будь-хто, але від індійського сарі українець не стане індузом, а китаєць у вишиванці так і залишиться ним. Крім того, Олена могла перебувати за кордоном і звідти прислужитися Україні, але у часи небезпеки жінка повернулася до Києва, очолила письменницьку еліту, відвідувала засідання без жодного страху бути заарештованою загарбниками. Своєю поведінкою вона надихала чоловіка Михайла Телігу, котрий під час арешту літературного об'єднання мав можливість врятуватися, та пішов на вірну смерть, підтримуючи політичну позицію дружини. Українці, а особливо українська молодь повинні знати такі факти з життя відомих (і не дуже) справжніх громадян. Національна саможертвовність, бажання прислужитися рідній державі повинні бути свідомими, а виховувати їх можна завдяки життєвому подвигу та поетичній творчості небайдужих представників українства.

Ключові слова: громадянська компетентність, свідомий вибір, літературний дух, європейська модель феміністки, загальнолюдські цінності.

Постановка проблеми. Україна у XXI столітті – це незалежна, багата ресурсами держава, відома у світі завдяки популяризації чудових мистецьких творів та імен їхніх авторів. Її вже не плутають з Росією, бо головне дзеркало, про яке свого часу сказала Ліна Костенко, правильно налаштоване і об'єктивно фокусує нашу реальність, не спотворюючи дійсності. Саме такою хотіла бачити Україну інтелігенція «Розстріляного відродження», загиблі герої Небесної Сотні та АТО. Такою хотіли бачити країну і її сучасники, та, на жаль, реалії зовсім інші. Проте, для становлення громадянського суспільства, набирає актуальності проблема громадянської компетентності особистості. І чи не найкращим способом її формування є потенціал таких навчальних дисциплін, як українська мова, література, історія України.

Мета роботи. Розглядаючи творчість двох поетес – Лесі Українки та Олени Теліги у контексті тогочасного суспільства, розкрити їх

характери, особливості поетичного стилю, тематику поезій, що формують свідому національну ідентичність та високу громадянську позицію. Головними завданнями статті є дослідження життя і творчості названих поетес не лише на програмовому рівні, розширення знань молоді про силу характеру, самовиховання особистості, її самоконтроль, відповідальність за власне майбутнє, будучину родини і країни. Творчість обох поетес слабо вивчена, тож дослідження на цьому не завершується. Багата спадщина драматичних творів Лесі Українки є широким тлом, на якому розглянемо християнську етику, родинні взаємини, зв'язок поколінь та проекцію людських цінностей на сучасність.

Виклад основного матеріалу. Чимало постатей української літературної еліти різних часів вивчаються сучасниками, але творчість багатьох залишилася білою плямою в історії нашого письменства. Пропагуючи свою культуру, виявляється, що чи не найкраще ми

знаємо нашого класика Т.Шевченка з його наці-етворчими ідеями (і це справедливо), проте так і не усвідомили роль І.Франка з його філософською, громадянською та інтимною лірикою, за винятком шкільних програмових творів, і дуже приблизно знаємо праці мисткинь, що формували (та продовжують кристалізувати) українську літературу і культуру, стали взірцями жіночої життєвої стійкості. Мова йде про Лесю Українку, Ольгу Кобилянську, Миколаю Божук, Марійку Підгірянку, Олену Телігу, Ліну Костенко, Оксану Забужко та багатьох інших панянок. Це представниці різних часових площин та територій, мабуть, найвартісніші саме в контексті українськості. З-поміж них хочемо виділити Лесю Українку й Олену Телігу, вивченням творчості яких займалися О. Забужко, Д. Дроздовський, П. Одарченко, В. Агеєва, С. Осока та інші. Дві постаті, дві нескорені жінки, для котрих Україна стала всім: матір'ю, Батьківщиною, родиною, музою. Здавалося б, кожна жінка повинна зреалізуватися в материнстві, проте, як сильно треба служити ідеї, щоб залишитися вірною тільки Україні. Майже п'ять років відділили народження Олени Теліги та смерть Лариси Косач. Двадцять чотири лютого також єднають цих жінок, адже 25 лютого народилася Леся Українка, а 21 лютого – день пам'яті Олени Теліги, розстріляної фашистами у Бабиному Яру. Все дуже тісно та глибинно переплітається, особливо тематика, змістове та емоційне наснаження віршів.

Все, все покинуть, до тебе поинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!
Стать над тобою і кликнуть до бою
Злую мару, що тебе забирає,
Взять тебе в бою чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

Так в однойменній поезії описує свою любов Леся Українка, готова врятувати коханого від смерті. Заради дорогої серцю людини, лірична героїня викликає «злую мару» до бою. Вона, хоч і сама переживає фізичні страждання, зовсім не переймається тим, як завершиться смертельний герць, адже перемога може бути й не на її боці – важливою залишається тільки єдність споріднених душ, прощитих вічністю. Олена Теліга ж описує кохання, що не міститься в жодних рамках, бо й справді, це почуття не завжди раціональне, адже може втопити чи спалити душу, очистити її чи загнати у пекло, головне, щоб не було даремним, без взаємності. Та, зрештою, усе це не важливо, якщо закохана особа переживає цілий шквал емоцій, що дають

поштовх наповнювати теплом кожную клітинку тіла, кожен крок у танці:

Сьогодні кожний крок хотів би бути вальсом.
Не студить вітер уст – зігрівся коло них.
І радісно моїм тонким, рухливим пальцям
Торкатись інших рук і квітів весняних,
Любов – лише тобі. А це її уламки,
Це через край вино! В повітря квіт дерев!
Це щастя, що росте в тісних обіймах рамки
Закритої душі і рамку цю дере!
Щоб зайвину свою розсипати перлисто:
Комусь там дотик рук, комусь гарячий сміх.
Ось так приходить мент, коли тяжке намисто
Перлинами летить до випадкових ніг.

Не розсипати перли – радить «Біблія», у якій тисячолітні істини християнства стали прикладами для життєвого вибору. Та не боїться їх розсипати лірична героїня Олени Теліги, адже її щастя розростається, а любов розриває рамки душі. Дуже часто суспільство втискає у рамки себе та інших, вважаючи, що всякий повинен виконувати призначену йому роль. Це стосується й гендерної політики в суспільстві: з одного боку, жінкам приписано бути господинями, матерями, чемними християнками, у той час, як чоловіки повинні заробляти на прожиття, боронити родину та країну, бути мужніми..., та хіба не можна поміняти їх місцями або наділити цими якостями одних та інших? Хіба не може бути навпаки, хіба особистість не може самостійно обирати, адже не від зовнішньої біологічної оболонки залежить як людина проживе, а від її внутрішніх поривів, бажання зреалізуватися та залишити по собі добрий слід. Прикладом свідомого вибору постають наступні міркування поетес, що супроводжуються не лише закличками, але й самими діями:

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?
Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!
Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

У цій поезії, що в перекладі з латинської означає: «без надії сподіваюсь», є ряд контрастів та протилежностей: не місце «думам осіннім», коли «весна золота», жаль і голосіння не притаманні «молодим літам», «сіяти квіти на морозі», «крізь сльози сміятись», «серед лиха співати пісні». Оптимістичним є завершення

ліричного твору із ствердженням: «Жити буду – геть думи сумні!» Тож коли сучасна критика стверджує, що тут простежується міфологічний образ Сізіфа та марної праці – дозволимо собі не погодитись із таким трактуванням, тобто ототожнювати ці образи не можна, адже лірична героїня хоче прикрасити квітами світ, розфарбовуючи його кольорами свята, і її робота з порятунку квітів – не марна, а цілком виправдана. Вона вірить: якщо квіти зійдуть та зростуть на морозі, то і її життя продовжиться попри всі перешкоди. Може здатися дивним, але не всі захоплюються квітами як живою окрасою. Відома пристрасть Михайла Коцюбинського до квітів, з якими він вітався, скидаючи капелюха, розмовляв, наче з рівними собі. Безперечно, побачити їхню красу, як і творити мистецтво дано тільки обраним. Недаремно М.Євшан свого часу сказав про Лесю Українку, М.Коцюбинського, О.Кобилянську: «Вони на те, щоби література могла перебути час формування, не одну остру і небезпечну кризу талантів, вони регулюють літературний дух і життя серед розбиття та зневіри, дають приклади монументальної сили, високих артистичних змагань та духовної сили». Поміж вищеназваних не вказана Олена Теліга, і хоч вона жила в інший час, духовну міць проявляє у подоланні перешкод, зображених рядом слів, що знову вказують на рамки як «запорошені окови», «іржаві ґрати», «заплутані вузли»...

Усе – лише не це! Не ці спокійні дні,

Де всі слова у барвах однакових,

Думки, мов нероздмухані вогні,

Бажання – в запорошених оковах.

Якогось вітру, сміху чи злоби!

Щоб рвались душі крізь іржаві ґрати,

Щоб крикнув хтось: ненавидь і люби –

І варто буде жити чи вмирати!

Не бійся днів, заплутаних вузлом,

Ночей безсонних, очманілих ранків.

Хай ріже час лице – добром і злом!

Хай палять серце – найдрібніші ранки!

Ти в тінь не йди. Тривай в пекучій грі.

В сліпуче сяйво не лякайся дивитись –

Лише по спеці гряде жданий грім

Із хмар сковзне – багнетом – блискавиця.

Тут також алітерація, контрасти: «жити» – «вмирати», «добро» і «зло», «тінь» і «сліпуче сяйво», «спека» і «грім», «блискавиця». Ці рядки є прикладом для кожної сучасної жінки, що не повинна бути тільки гарним додатком до чоловіка, посудиною для народження дітей, куховаркою, домогосподаркою. Навпаки, як згадує дослідниця творчості Осока С., Олена Теліга у своїй статті «Сліпа вулиця» розмірковує

про способи формування новітньої української жінки – повноправної представниці буремного ХХ століття. Як стверджує вказана авторка, поетеса дійшла висновку, що роль української жінки – виняткова, адже вона має бути водночас і зодчим свого життя, і вмілою господинею в своєму домі, і вірною помічницею для свого чоловіка. Письменниця розуміла, що для українки – принаймні відразу, зопалу – навряд чи підійде традиційна європейська модель феміністички, їй потрібен свій фемінізм, вибудований передусім на твердій громадянській позиції та суголосний українській ментальності. У віршах, написаних у цей же період, звучить рішучанепереможна готовність підтримувати словом і ділом, ітислідом, а згодом – дорівнятися, стати пліч-о-пліч [1]:

Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!

Ми ж радістю життя вас напоївши вщерть –

Без металевих слів і без зітхань даремних

По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

Це вірш «Мужчинам», та ось якого чоловічого служіння вимагає Олена в поезії «Чоловікові»:

Не цвітуть на вікнігерані –

Сонний символ спокійних буднів.

Ми весь час стоїмо на грані

Невідомих шляхів майбутніх.

І тому, що в своїмполоні

Не тримають нас речі й стіни,

Ні на день в душі не холоне

Молодечебажання чину.

Ідея чину, служіння державі дуже серйозна і відповідальна та є провідною серед тих, хто намагався (і робить це досі) збудувати Україну, консолідувати націю під один прапор та герб. Бажання прислужитися рідній країні відслідковується і в багатьох віршах Лесі Українки. Той фізичний біль, що приносила тривалатридцятилітня хвороба, не стає приводом для того, щобпокинутизброю. У поезії «Слово, чому ти не твердая криця?» лірична героїня гострить, точить власну зброю – слово. Як мечі виготовляють зі сплаву різних металів, так і словесна зброя поетеси – це сплав лексем, сповнених емоцій та змісту, що «в руках невідомих братів» стануть «кращим мечем на катів». У наступному вірші «І все-таки до тебе думка лине...», героїня вбачає порятунок країни у дієвій любові, а не марному проливанні сліз. Тількичерез кровопролиття, смертельну битву, неминучу загибельсправжніхпатріотів можна збудувати нове життя, подати приклад нащадкам. Подібні настрої звучать і в Олені Теліги:

Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може в цьому й є моя сміливість:
Палити серце в хуртовині сніжній,
Купати душу у холодній зливі.
Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, – я тверда й сувора.
О, краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жодний ворог.

Вона молода, повна сил і енергії, природньо, шле палкі «ясні привіти» не ворогу, а рідному краю. Не мріючи про зону комфорту, «тверда й сувора», лірична героїня вірша «Сучасникам» палить «серце в хуртовині сніжній», купає «душу у холодній зливі». Мало хто готовий до таких випробувань, дехто обирає позицію спостерігача, забуваючи, що своєю бездіяльністю зраджує Вітчизні. Хтось трансформувалася вислів: «Моя хата скраю, нічого не знаю», початкова форма якого зовсім невігідна псевдопатріотам і звучить: «Моя хата скраю – першим ворога стрічаю». Мабуть, якби ця варіація була на слуху частіше, то спонукала б до відповідального ставлення до країни та громадян, адже брати на себе відповідальність за власну родину, країну важче, ніж стояти осторонь. Обидві поетеси завжди займали активну позицію щодо рідної мови. А саме мова є маркером ідентичності. Як зазначає О.Колотигіна, «люди, які розуміють, у чому полягає їх етнічна ідентичність, мають спільні риси характеру, поведінки, дій» [2]. І якщо Лесі Українці було простіше територіально, оскільки Косачі, свідомі українські інтелігенти жили в Україні (на Житомирщині та Волині), то Шовгеніві спочатку перебували в Росії, потім недовго в Україні, а згодом у Чехословаччині, де стався відомий випадок, коли Олена нещадно й голосно засудила молодиків-емігрантів, що висміювали українську мову. З того часу вона спілкувалася тільки мовою своїх батьків. Дмитро Донцов – вірний друг і соратник, пише про неї: «Оригінальна в образах та ідеях, цілісна як рідко хто інший, елегантна у формі своїх віршів, елегантна у своїй статурі “прудконової Діани”, горда в наставленні до життя, вона лишила нам взір справжньої панської поезії в найкращому значенні слова, поезії, позбавленої всього вульгарного, простацького. З’явилася вона, спалахнула і згоріла на тяжкій та сірім, потім криваво-червонім небі війни й революції, неначе блискуча зізда, лишаючи, хоч згасла фізично, яскраве світло по собі, яке палахкотитиме нащадкам”. Особистість, як вказала С.Осока, на яку можна рівнятися. Поетеса, до чийх слів варто прислухатися. Жінка, якою варто захоплюватися. Олена Теліга – це та людина, яка вміла бути різ-

ною, але завжди собою. Та людина, яка знала коли необхідно бути рішучою і сильною, а коли ніжною і слабкою [1]. Це людина-борець, яку не можна забути.

Та тільки меч – блискучий і дзвінкий –
Відчує знову ваш рішучий дотик,
Нам час розгорне звиклі сторінки:
Любов і пристрасть ... Ніжність і турботи.

Щодо якості лірики Лесі Українки, то високу оцінку її творчості дав Іван Франко в одній із критичних статей: «Вона помалу доходить до того, що може виспівувати найтяжчі, розпучливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить могуче полум'я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, ясній сильній віра в кращу будучину...»

Від часу Шевченківського "Поховайте та вставайте, кайдани порвіте" Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хорої дівчини. ...Леся Українка не силкується на Шевченків пафос, не переживує його термінології; у неї є свій пафос, своє власне слово... У самої наболіло на душі чимало, у самої поетичне слово доспіло і сиплется, мов золота пшениця...» [4]. Не випадково хворобливу і тендітну Лесю Франко назвав "єдиним мужчиною в нашому письменстві", адже її силі характеру позаздрить кожен, а девіз життя – промовисті слова притиснутого списом до землі борця: «Убий – не здамся!»

Висновки. Таким чином, обидві поетеси створили ідеал жінки-воїна, відданого головній ідеї – служінню Батьківщині [5]. Їхня громадянська компетентність сформувалася свідомо і через поетичне обдарування вилася у безліч поезій, що й досі пробуджують почуття притомності та відповідальності за все, що відбувається навколо. Ці жінки зреклися власних інтересів заради боротьби, позбавили себе права бути слабкими чи безвольними, стали прихильницями суворих ритмів, не втрачаючи при цьому жіночих інтонацій. Поетеси не опустили рук, віднайшовши сенс свого існування через любов до Батьківщини. Розвиваючи кращі традиції української літератури, що не раз відзначала емігрантська критика, Олена Теліга стала послідовницею Лесі Українки. Сучасна молодь, знайомлячись із біографічними відомостями і творчістю мисткинь, вчиться самотійно аналізувати та прогнозувати майбутнє, ідентифікувати себе зі своєю нацією та країною. І саме в цьому контексті українська література відіграє величезну роль, адже вчить самотійно мислити, робити свідомий вибір між активною позицією та бездіяльністю,

любити рідну мову. Важливо вчитися досліджувати діяльність людей різних епох, порівнювати та синтезувати інформацію, виробляти чітку громадянську позицію, формувати ієрархію цінностей, бо дуже несподівані відкриття

народжуються у порівняннях. Лесья Українка та Олена Теліга – успішні жінки, з трагічною та величною долею, яким так і не судилося зустрітися на перехресті часів, проте їхню творчість потрібно вивчати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осока С. Олена Теліга: любов, рівність і національно-визвольна боротьба. URL: <https://povaha.org.ua/olena-teliha-lyubov-rivnist-i-natsionalno-vyzvolna-borotba/>
2. Колотигіна О. Проблема етнічної ідентичності в сучасній українській літературі. *Українська мова і література в школах України*. 2020. № 5. С. 14–15.
3. Лесья Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. К. : Наукова думка, 1978.
4. Франко І. Лесья Українка. Збір. творів у 50-ти томах. К. : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 254–255, 264–371.
5. Ребрик Н. Люби своє: Апологія Чину. Літературознавчі статті. Ужгород : Гражда, 2011. 552 с.

REFERENCES

1. Osoka S. Olena Teliha. Ljubov, rivnist i natsionalno-vyzvolna borotba. [Love, equality and national liberation struggle]. Access mode: <https://povaha.org.ua/olena-teliha-lyubov-rivnist-i-natsionalno-vyzvolna-borotba/>
2. Kolotygina O. (2020) Problema natsionalnoi etnichnosti v suchasnij ukrainiskii literaturi [The problem of ethnic identity in modern Ukrainian literature]. *Ukrainska mova i literatura v shkolah Ukrainy Ukrainian language and literature in schools of Ukraine*. № 5. P. 14–15.
3. Ukrainka Lesia. (1978) Zibrania tvoriv v 12 tt. [Collection of works in twelve volumes]. Kyiv : Nauk. Dumka [in Ukrainian]
4. Franko Ivan. Ukrainka Lesia. (1981) Zibrania tvoriv v 50 tt. [Collection of works in fifty volumes]. Kyiv : Nauk. Dumka. Vol. 31. P. 254–255, 264–371. [in Ukrainian]
5. Rebryk N. (2011). Liuby svoie: Apologiiia chynu. Literaturni statii [Love your own: Apology of the Order. Literature articles]. Uzhhorod : Grazhda. 552 p. [in Ukrainian]

CIVIC AND UNIVERSAL VALUES IN THE CREATIVE WORK OF LESYA UKRAINKA AND OLENA TELIGA

Dolynska Liubov Mykhailivna

Teacher of the Highest Category

Mukachevo Cooperative Trade and Economic College

Ya. Mudryi Street, 40, Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine

The article examines the work of extraordinary poets, who are noted for their strength of character, women who consciously renounced their own interests for the sake of serving the country and society, had a clear goal, so they did not lose the strength to carry out their creative plans. Lesya Ukrainka and Olena Teliha are real fighters with high morals, a clear civil position and national self-respect. Their poems are a significant contribution to the treasury of socio-political lyrics of Ukrainian literature 2021 is a jubilee year, and the Ukrainian community will celebrate the 150th anniversary of the birth of Lesya Ukrainka, an uncompromising person, citizen, and writer who has faced significant trials: the thirty years' fight with sickness, the persecution of family members, their imprisonment and death. However, this is a personality that more than one generation of real Ukrainians will look up to – those Ukrainians who will love Ukraine to the depths of their souls and "the depths of their pockets," as the famous philanthropist Yevhen Chykalenko said. Modernity has brought up very tolerant people, but sometimes it borders on weak will. What is the motto of her life: "Kill me – I will not give up!", and the pseudonym, consonant with the middle name of Mikhail Drahomanov - clearly emphasizes the national affiliation of a person who is not ready to compromise with the enemy. The position of Olena Teliha is similar, she was not afraid to defend the honour of the native language, because the language is a marker of national identity, because anyone can wear a folk costume, but wearing an Indian sari Ukrainian will not become a Hindu, and a Chinese in embroidered clothes will remain Chinese. Olena could have been abroad and served Ukraine from there, but in times of danger the woman returned to Kyiv, headed the literary elite, and attended meetings without any fear of being arrested by the invaders. Her behaviour inspired her husband, Mikhailo Teliha, who was able to escape during the arrest of the literary association, and died, supporting his wife's political position. Ukrainians, and especially Ukrainian youth, should know such facts from the lives of famous (and not very famous) real citizens. National self-sacrifice, the desire to serve the native state must be conscious, and they can be brought up through the life's feat and poetic creativity of caring representatives of Ukraine.

Key words: civic competence, conscious choice, literary spirit, European model of feminist, universal values.